

האקלים שבתוכו פועלת דעת הקהל הישראלית

האקלים שבתוכו מתקיימת החברה הישראלית הוא בית הגידול לדעת הקהל. הדיון במגוון הדעות והזהויות של הציבור בישראל יתמקד בארבעה תחומים: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים, נטיות פוליטיות, מערכת הערכים ותפיסות העולם.

מאפיינים סוציו-דמוגרפיים

מאפיינים סוציו-דמוגרפיים מסייעים להבחין בהבדלים בעמדות ובתפיסות עולם בין הפרטים בחברה ולהביןם. חלקם גורמים אישיים יציבים (גיל, מין, מוצא אתני), ואחרים נתונים לשינוי (השכלה, מעמד חברתי, הכנסה ומקום מגורים). המאפיינים השונים עשויים להסביר הן יציבות בדעת הקהל – תפיסות, גישות ועמדות – והן שינויים החלים בה. ספרות המחקר הענפה בתחום חקר דעת קהל מתארת את ההבדלים בעמדות פוליטיות תוך שימוש במאפיינים אלו. כך לדוגמה, שכיח למצוא הבדלים בין נשים לגברים או הבדלי גיל בנוגע להעדפת פתרון זה או אחר לעימותים אלימים. במסגרת המחקר הנוכחי נאספו לגבי כל המשיבים המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים הבאים: מקום מגורים, מין (גבר/אישה), גיל (בהתאם לחלוקה לקבוצות הגיל: 18-24, 25-34, 35-44, 45-54, 55-64, 65 ומעלה), השכלה (מספר שנות לימוד, ומי שסיים 12 שנה ומעלה – השכלה אקדמית או היעדרה) וכן רמת דתיות. מאפיינים סוציו-דמוגרפיים אלה נקבעו בהתאם להגדרה העצמית של המרואיינים.

המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של הציבור שהשתתף במחקר זה נחשבים מועילים להבנת עמדתו המדינית-ביטחונית של הפרט בישראל. עם זאת, במחקר זה ייעשה שימוש סלקטיבי במאפיינים הסוציו-דמוגרפיים העיקריים מבין אלה שנאספו: גיל, מין והשכלה. בחירה זו נסמכה בין היתר גם על מחקרים שהצביעו על כך שמאפיינים סוציו-דמוגרפיים מעצבים את דעת הקהל בישראל בסוגיות של ביטחון לאומי במידה מוגבלת בלבד, וכי הם חשובים פחות ממה שניתן לשער על סמך מחקרים שנערכו בדמוקרטיות מערביות אחרות, שם הכנסה, השכלה וגיל נחשבים גורם מנבא מקובל. עם זאת, מאפיין סוציו-דמוגרפי שלגביו נמצאו במחקר זה הבדלים משמעותיים ומובהקות סטטיסטית גבוהה בהקשר של עמדות לגבי סוגיות ביטחוניות, כמו במחקרים קודמים, היה רמת הדתיות.²

לרמת הדתיות של המשיב הייתה ההשפעה הבולטת והמכרעת על עמדותיו, לעומת ההשפעה המוגבלת יחסית של כל שאר הגורמים הדמוגרפיים. למעשה, עוצמת הקשר בין רמת הדתיות לגישות הפוליטיות-ביטחוניות של המשיב הייתה בסדר גודל אחר מאשר יתר המאפיינים. ממצא זה נתמך בעקביות גם על ידי מחקרים רבים אחרים, שבוצעו במהלך השנים הן על ידי המכון למחקרי ביטחון לאומי והן על ידי גופי מחקר אחרים. לוח 1 מציג את התפלגות רמת הדתיות בהתאם להגדרה העצמית של המשיב בארבעת המחקרים האחרונים בסדרת "מדד הביטחון הלאומי". הנתונים, על סמך ארבעת הסקרים שנערכו בשנים 2015-2018, מראים כי הגדרה זו יציבה. כמחצית (49-47 אחוזים) מהמשיבים הגדירו את עצמם חילונים, כשליש (30-31 אחוזים) מסורתיים, 12-14 אחוזים דתיים ו-7-8 אחוזים הגדירו את עצמם חרדים. יש לציין כי ממחקרים קודמים וכן מהמחקר הנוכחי עולה כי החרדים והדתיים הם בעלי הדעה שנחשבת ניצית ביותר בנושאים ביטחוניים, ואילו האוכלוסייה החילונית החזיקה בעמדות המתונות ביותר ביחס לאותם נושאים. האוכלוסייה המסורתית, על פי רוב, ניצבת ביניהם.³

לוח 1: התפלגות לפי הגדרה עצמית של רמת דתיות, 2015-2018 (באחוזים)

	חרדי	דתי	מסורתי	חילוני	סך הכול
2015	7	14	30	49	100
2016	8	12	33	47	100
2017	8	12	31	49	100
2018	8	13	30	49	100

הנטיות הפוליטיות של הציבור היהודי בישראל

במחקר הנוכחי נמצא קשר מובהק בין הנטיות הפוליטיות והזהות הפוליטית של המשיבים לבין עמדותיהם בתחום הביטחון הלאומי. ההזדהות הפוליטית הוגדרה על ידי הצבעה למפלגה והשתייכות למחנה פוליטי. ב־2015 וב־2016 התבקשו המרואיינים להשיב למי הצביעו בבחירות 2015, מתוך רשימת המפלגות שהשתתפו בבחירות אלה. ב־2017 הם נשאלו איזו מפלגה מתוך רשימת המפלגות שכיחנו באותה עת בכנסת מייצגת את עמדותיהם, וב־2018 הם נשאלו לאיזו מפלגה יצביעו בבחירות הבאות (מתוך רשימה של מפלגות שהיו אז רלוונטיות לבחירות). החל מ־2017 התבקשו המרואיינים לציין גם לאיזה צד במפה הפוליטית הם משייכים את עצמם, מתוך האפשרויות הבאות: שמאל קיצוני, שמאל מתון, מרכז, ימין מתון וימין קיצוני (ראו לוח 2). ניתוח זה אפשר שיוך פוליטי על ספקטרום רחב יותר של תפיסות עולם לעומת זיהוי מפלגתי גרידא, וכך לשרטט באופן ברור יותר את הקשר בין נטיות פוליטיות לבין גישות ועמדות בסוגיות של ביטחון לאומי.

לחלוקה של שמאל לעומת ימין יש פרשנות רחבה שמכסה היבטים פוליטיים, חברתיים, ביטחוניים, כלכליים ותרבותיים, כאשר הדיכוטומיה שמאל-ימין היא כלי נפוץ לסיווג עמדות פוליטיות. מחקרים קודמים בחנו את טבעם של הימין, השמאל והמרכז והציגו את הרכב האוכלוסייה היהודית על פי סיווגים אידיאולוגיים אלה. ימין ושמאל הוגדרו לפי עמדות בסוגיות מפתח של ביטחון לאומי, בעיקר סביב הסכסוך הישראלי-פלסטיני. מאז ומתמיד היה הציבור בישראל חלוק בדעותיו לגבי ניהול הסכסוך הישראלי-פלסטיני. אף על פי שמגוון הדעות היה רחב, מאז 1967 נרשמה הזדהות הדרגתית עם אחד משני המחנות – המחנה ה"יוני" (השמאל) והמחנה ה"ניצי" (הימין). המחנה ה"יוני" היה מוכן לפשרות מדיניות וטריטוריאליזם רבות יחסית כדי לאפשר פתרון לסכסוך, כלומר דגל בסיסמה "שטחים תמורת שלום" והחל לראות בפלסטינים פרטנרים לתהליך השלום; ואילו המחנה ה"ניצי" לא היה מוכן לפשרות לפתרון הסכסוך, דגל בהחזקת שטחים רבים מסיבות היסטוריות, דתיות, לאומיות או ביטחוניות, והמשיך לשלול את זכותם של הפלסטינים להגדרה עצמית.⁴ במחקר זה נסמך סיווג המשיב על הגדרתו העצמית, ובהתאם לכך נבחן הקשר בינה לבין עמדותיו בתחום הביטחון הלאומי.

לוח 2 מראה כי בשנים 2017–2018, מעל חמישים אחוזים מהמשיבים הגדירו את עצמם אנשי ימין (מתון או קיצוני), כשליש מהציבור הגדירו את עצמם במרכז (31–32 אחוזים) ופחות מחמישית הגדירו את עצמם בשמאל (מתון או קיצוני, 12–17 אחוזים). היות שרק מיעוט שייך עצמו לשמאל הקיצוני (2 אחוזים) ולימין הקיצוני (8–9 אחוזים), להלן יוצגו ההבדלים בין הימין המתון (להלן "הימין"), השמאל המתון (להלן "השמאל") והמרכז.

בהשוואה לממצאי מחקרים קודמים של המכון למחקרי ביטחון לאומי (2006–2012) חלה עלייה משמעותית בשיעור המשיבים שהגדירו את עצמם כימין. ב-2006–2012 השתייכה מחצית מהאוכלוסייה למרכז, 35 אחוזים מהאוכלוסייה השתייכו לימין ו-16 אחוזים לשמאל. נראה שתמונה זו עולה בקנה אחד עם תוצאות בחירות 2015 ו-2019 (סבב ראשון), שהסתיימו בניצחון של הימין. האם התחזקות ההזדהות עם הימין והעובדה שחלקים נרחבים יותר מקרב הציבור הישראלי הגדירו את עצמם כימין, משמעותה שגם עמדותיהם בתחום הביטחוני הן כאלה שנחשבות באופן מסורתי למזוהות יותר עם הימין? לאו דווקא. חלק מההגדרות הפכו עם הזמן מעורפלות, וכך גם הזיקה בין עמדה בנושא ביטחוני לבין השתייכות פוליטית או מפלגתית. ייתכן שהחלוקה לימין, מרכז ושמאל במתכונתה הישנה והמסורתית, לפחות בכל הקשור לסוגיות בתחום הביטחון הלאומי, מחייבת התבוננות מחדש.

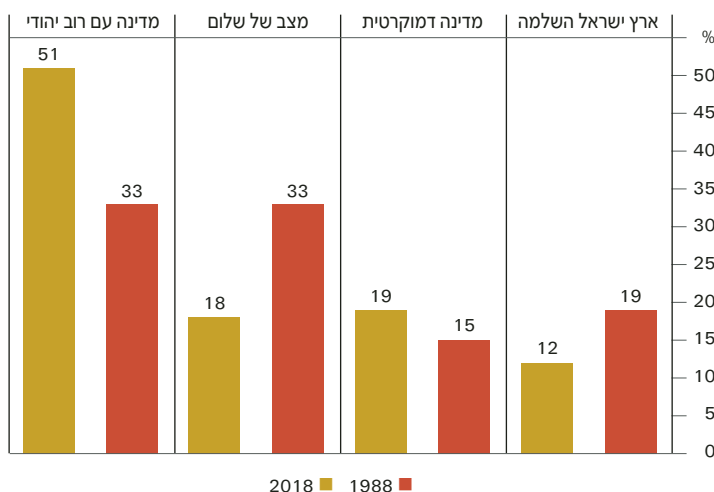
לוח 2: שיוך פוליטי לפי הגדרה עצמית, 2017-2018 (באחוזים)

	ימין קיצוני	ימין מתון	מרכז	שמאל מתון	שמאל קיצוני	סך הכול
2017	8	44	31	15	2	100
2018	9	46	32	11	2	100

מערכת הערכים הפוליטיים

ערכים פוליטיים הם אמות מידה להערכה, להצדקה או לשלילת פעולות, וכן להקניית משמעויות. כן מבטאים הערכים אמונה מתמדת בכך שהתנהגויות ואורח חיים מסוימים משקפים העדפה אישית וחברתית. בעזרתם אנשים אף מפרשים את חשיבותם של אירועים ביטחוניים ומדיניים שמתרחשים סביבם ובהייהם. ערכים פוליטיים עשויים לספק את הבסיס לעיצוב נטיות פוליטיות ולהערכת סמלים, ואף להניע התנהגות.⁵ פסיכולוגים רואים בערכים נדבך מרכזי בארגון הקוגניטיבי של הפרט ובסיס לגיבושן של עמדות, אמונות ודעות.⁶ נראה שהרוב הגדול של הציבור היה שמח להגשים אותם, בתנאי שלא יתנגשו עם מטרות אחרות.⁷ עמדותיהם של אנשים בסוגיות מסוימות מוגדרות ונקבעות על פי היררכיית הערכים שלהם. סדרי העדיפויות של ערכים אינם אקראיים, אלא נקבעים על פי תפיסת עולם הקשורה בעמדה פוליטית ורעיונית. היררכיה של ערכים קובעת במידה רבה את ההעדפות המדיניות ואת השינויים המתרחשים בהן.⁸ החל מ־1988 מופו ארבעה ערכים פוליטיים שנבחנו במסגרת המחקרים של המכון למחקרי ביטחון לאומי. ארבעת הערכים הללו מצויים במגילת העצמאות או נובעים ממנה. מגילת העצמאות היא המסמך המכונן של מדינת ישראל וכנגזרת מכך – גם של החברה הישראלית. הערך הראשון שנבדק הוא "מדינה עם רוב יהודי". הבחירה ב־1988 בביטוי זה נבעה מכך שהוא היה הקרוב ביותר לרעיון הציוני המקורי ולשימוש הנפוץ בו בישראל כביטוי לזכותו של העם היהודי על מולדתו, המגלמת את הצידוק הציוני להקמתה של מדינת ישראל. הערך השני הוא "מצב של שלום". השאיפה לשלום הושמעה במשך שנים מפי פוליטיקאים והייתה לחלק מהתרבות והפולקלור הישראלי. התנועה הציונית ומדינת ישראל ביקשו מאז ומתמיד להתקבל למשפחת העמים ובמיוחד לקבל הכרה ממדינות האזור, והשאיפה לשלום נתפסה כערך חשוב במאמץ זה, ומכאן שנחשבה לאינטרס הלאומי של ישראל. הערך השלישי הוא ההגדרה "מדינה דמוקרטית", שחקוקה כאבן יסוד באופייה של מדינת ישראל וכצלע חיונית במגילת העצמאות, לצד הגדרת המדינה כיהודית. הערך הרביעי הוא "ארץ ישראל השלמה". ארץ ישראל נזכרת בפתיח של מגילת העצמאות, והיא הביטוי לזיקה ההדוקה בין הבית הלאומי לארץ שבה הוקם. זהו ערך הטבוע באתוס הציוני של התחייה הלאומית. המושג "ארץ ישראל השלמה" קיבל משנה תוקף לאחר 1967 והוא שגור בשיח הפוליטי בישראל.

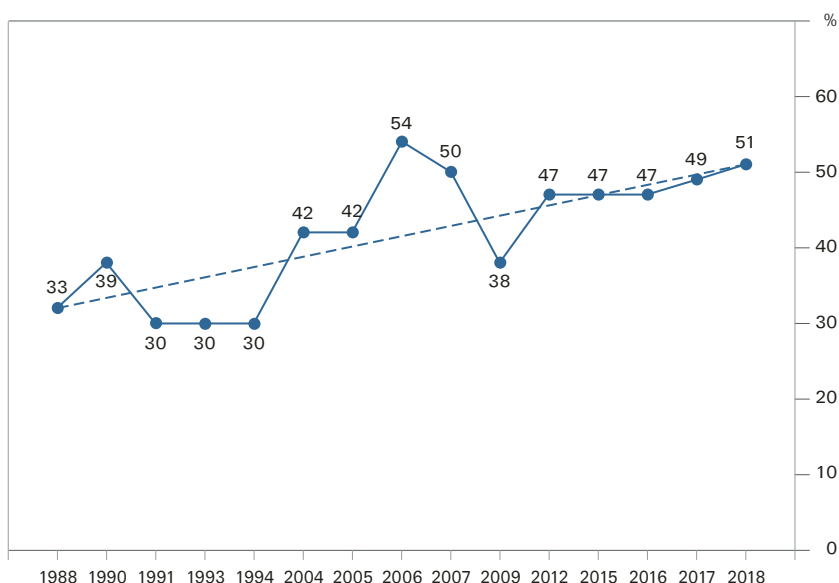
ערכים בסיסיים אלו הם חלק בלתי נפרד מהשיח הישראלי, ועם זאת מתקיימים ביניהם מתחים עזים. אלה יוצרים דילמות שמלוות את הציונות מראשיתה,⁹ והמחלוקות סביבן התחדדו במהלך השנים עד כדי סתירות של ממש.¹⁰ השאלה שהוצגה לציבור מאז 1988 הייתה: "אם חושבים על כיווני התפתחות אפשריים של מדינת ישראל, ישנם ארבעה ערכים חשובים שבמידה מסוימת מתנגשים זה עם זה, והם חשובים לאנשים שונים במידות שונות". מרואיינים התבקשו לדרג את ארבעת הערכים לפי סדר חשיבותם. תרשים 1 מציג השוואה מרוכזת בין הממצאים ב־2018 לאלו של 1988. תרשים 2 מציג את שיעור המשיבים שבחרו ערך מסוים כ"הערך החשוב ביותר" במהלך תקופה של 30 שנים. כדי לפשט את הצגת הנתונים מוצגת האפשרות הראשונה שנבחרה על ידי המשיבים.

תרשים 1: תמיכה בערכים פוליטיים, השוואה בין 1988 ל־2018

מתרשים 1 עולה כי חלק מהערכים נותרו יציבים לאורך זמן, ואילו באחרים חלה תנודתיות רבה יותר. הערך "מדינה עם רוב יהודי" היה נוכח ובולט מאז ומתמיד, כאשר עם הזמן ובתהליך הדרגתי ועקבי הוא הפך לחשוב ביותר בעיני הציבור, עד שבעשור האחרון הפך לערך הדומיננטי ביותר. 51 אחוזים מהמשיבים ב־2018 בחרו בערך זה כחשוב ביותר עבורם, לעומת 33 אחוזים בלבד ב־1988. לעומת זאת, בערך "מצב של שלום" חלה ירידה מתמדת. מתמיכה של 33 אחוזים מהמשיבים בשנת 1988 הוא ירד ל־18 אחוזים בחלוף 30 שנה. למעשה, מ־1988 ולאורך שנות התשעים של המאה ה־20, שני הערכים "מדינה עם רוב יהודי" ו"מצב של שלום" זכו לתמיכה של כשליש מהמשיבים כל אחד – יותר משני הערכים האחרים. התמונה שהתקבלה באותה עת היא של ציבור התומך ברוב יהודי במדינה ושואף מאוד לשלום – מה שתואם במידה

רבה את התהליך המדיני שהתנהל באותה תקופה ואשר מטרתו הייתה הסכם שלום, שבסופו מדינה בעלת רוב יהודי מוצק. בחלוף שני עשורים, יותר ממחצית המשיבים דירגו את הערך "מדינה עם רוב יהודי" במקום הגבוה ביותר, ו"מצב של שלום" נדחק הצידה. מדובר בביטוי מובהק למגמות פוליטיות ומדיניות הקשורות בסכסוך הישראלי-פלסטיני, ואולי אף במידת הזיקה ליהדות עבור חלקים בציבור. הערכים "ארץ ישראל השלמה" ו"מדינה דמוקרטית", לעומת זאת, דורגו בעקביות ובאורח יציב למדי במקום נמוך. ערכים אלו חשובים פחות עבור רוב הציבור: הערך "מדינה דמוקרטית" זכה ל-15-19 אחוזי תמיכה בשנים האחרונות, והערך "ארץ ישראל השלמה" זכה לתמיכה דומה של 12-19 אחוזים.

תרשים 2: תמיכה בערך "מדינה עם רוב יהודי", 1988-2018

הערך "ארץ ישראל השלמה" התייחס לארץ, ואילו הערך "מדינה דמוקרטית" התייחס לזכויות האזרח של יושביה. ייתכן שהשיקול הדמוגרפי הפריע לחלק גדול מהמשיבים, אבל האינסטינקט הטריטוריאלי היה חלש הרבה יותר. רעיון זכותם של היהודים על הארץ נעשה מקובל ולגיטימי, אבל כשצריך היה להכריע בין העדפות בחרו חלק גדול מהמשיבים ב"מדינה עם רוב יהודי" ולא ב"ארץ ישראל השלמה". במילים אחרות, משמעות הערך "מדינה עם רוב יהודי" היא שהציבור מייחס יותר חשיבות לצביון המדינה ולאופייה מאשר לשטחה. אומנם קיימת הסכמה כללית על "מדינה דמוקרטית" כעיקרון מופשט, וגם "ארץ ישראל השלמה" יכולה להיות יעד מוסכם, אבל מקומן המשותף והנמוך יחסית בסדר העדיפויות הפך אותן במשך השנים

לנושאים שנויים במחלוקת. ייתכן שכאשר ערך שנוי במחלוקת, ומשום כך הוא פוליטי יותר, הוא שומר על דירוג יציב יותר, יחסית, לאורך זמן.

ממחקרים קודמים עולה כי היררכיית הערכים של אנשים קובעת במידה רבה את ההעדפות המדיניות שלהם. יתר על כן, סדרי העדיפות אינם אקראיים אלא מובנים מבחינה פוליטית ואידיאולוגית. ואכן, בבסיס מרבית המחלוקות הפוליטיות ניתן למצוא ערכים סותרים. אדם שמעריך במידה שווה דמוקרטיה (זכויות שוות לכול), שלום ושימור רוב יהודי בישראל יתקשה לעצב עמדה עקבית ולכידה בסוגיות כגון הגירה מרצון של ערבים מישראל. מצד אחד, עקרון שוויון הזכויות פירושו גישה שלילת כלפי מדיניות זו, אך מצד שני, עקרון הרוב היהודי הופך מדיניות זו לרצויה. תנועות בהיררכיות של ערכים מושפעת מאירועים ביטחוניים או פוליטיים וכן מתוזזות ארוכות טווח במבנה החברה. תנועות בהיררכיית הערכים בקרב הציבור יכולות להצביע על שתי תופעות: הן יכולות להיות תגובה לשינויים תלויי הקשר כגון מחאות חברתיות, קמפיין בחירות או עימותים צבאיים, או לחלופין (או נוסף על כך) לשקף שינויים מבניים עמוקים.

יתר על כן, התפלגות סדרי העדיפויות הערכיים עלתה בקנה אחד עם השקפות העולם הפוליטיות והאידיאולוגיות של המרואיינים. חרדים (78 אחוזים), דתיים (58 אחוזים) ומסורתיים (62 אחוזים) דירגו את הערך "מדינה עם רוב יהודי" כחשוב ביותר, יותר מחילונים (37 אחוזים). כך גם לגבי שיוך פוליטי: 66 אחוזים מאלה שהגדירו את עצמם כימין דירגו את הערך "מדינה עם רוב יהודי" כחשוב ביותר, לעומת 38 אחוזים מאלה שהגדירו את עצמם כמרכז ו-28 אחוזים מאלה שהגדירו את עצמם כשמאל.

לעומת זאת, שלושת הערכים האחרים: "מצב של שלום" "מדינה דמוקרטית" ו"ארץ ישראל השלמה" היו חשובים פחות לרוב האוכלוסייה. "מצב של שלום" ו"מדינה דמוקרטית" נבחרו בעיקר על ידי אנשי שמאל ומרכז ועל ידי חילונים. הערך "ארץ ישראל השלמה" נבחר בעיקר על ידי דתיים (27 אחוזים מקרב הדתיים לעומת 9-13 אחוזים מקרב החרדים, מסורתיים וחילונים), ואף לא זכה לתמיכה רבה כערך החשוב ביותר בקרב אלה שהגדירו את עצמם כימין (15 אחוזים). לגבי התפלגות הגיל יצוין כי בניגוד לתיאוריה המקובלת של חברות (סוציאליזציה), לגיל לא הייתה השפעה מובהקת על היררכיית הערכים של הציבור. כלומר, צעירים בישראל לא נטו לתמוך יותר בדמוקרטיה, כפי שבדרך כלל קורה במדינות דמוקרטיות מערביות.¹¹

תפיסות עולם

תפיסות עולם הן רעיונות מופשטים, דפוסי מחשבה, הלכי הרוח ונרטיבים. מקורן בהיסטוריה, בפולקלור, בתרבות, באמונה הדתית ובפסיכולוגיה של חברה, קהילה ועם. הן החוט המקשר בין הפרטים בחברה. במידה רבה, תיאור זה מקביל לכינוי

הרווח בספרות המחקר "כללי אצבע" (Rules of thumb), השייכים לחוכמה העממית הנצברת הכוללת פתגמים, סמלים, סיפורים וטקסים שבני אדם עשויים להסתייע בהם בצירופים שונים כדי לברר ולפתור סוגים שונים של בעיות, כמו גם לגבש עמדות על נושאים חדשים, בלתי מוכרים או בלתי מובנים.

במחקר שנערך ב־2018 הוצגו למרואיינים היגדים שמייצגים תפיסות עולם, מעין "כללי אצבע" הרווחים בהלך הרוח הציבורי בישראל ומתקשרים לביטחון לאומי – חלקם תנ"כיים ועתיקים ומקורם בהיסטוריה של העם היהודי, חלקם חדשים יחסית. המרואיינים נשאלו עד כמה הם מסכימים או לא מסכימים איתם. במטרה לפשט את הצגת הממצאים, הם קובצו תחת שלושה נושאים: ישראל והעולם, מצבה של ישראל והיחס לאחר. בטבלאות הבאות מוצגים שיעורי המסכימים לכל היגד, תוך השוואה בין רמת הדתיות והשיוך הפוליטי של המשיבים.

שלושת ההיגדים: "העולם כולו נגדנו", "העם היהודי הוא העם הנבחר" ו"עם לבדד ישכון" קשורים לזיקה המיוחדת ולעיתים אף מיסטית בעיני רבים בישראל בין אלוהים, ישראל וההיסטוריה היהודית, והם מקדשים את העם היהודי כעם מיוחד במינו. בספרות המחקר קיימת התייחסות נרחבת במיוחד להיגד "עם לבדד ישכון". הוא נחשב לכלי נפוץ ביותר במנגנון שתפקידו להתגבר על חרדות הנובעות מהמצב הביטחוני בישראל. יש אומרים כי בסוגיות ביטחון רבות שררה בישראל הסכמה רחבה, שהבסיס לה הייתה האידיאולוגיה של "עם לבדד ישכון". תפיסה זו מקילה את ההתמודדות עם תחושת האיום הביטחוני. ככל שגברה תחושת האיום, כך התהדק הקשר.¹²

לוח 3: ישראל והעולם, הסכמה, 2018 (באחוזים)

סך הכול אחוז המשיבים שהסכימו עם ההיגד	רמת דתיות						שיוך פוליטי		
	חרדי	דתי	מסורתי	חילוני	ימין	מרכז	שמאל		
"העולם כולו נגדנו"	42	51	53	41	51	41	25		
"העם היהודי הוא העם הנבחר"	98	88	81	38	77	49	23		
"עם לבדד ישכון"	76	68	57	43	59	49	29		

לוח 3 מלמד כי ב־2018 הסכים חלק ניכר מהציבור (53 אחוזים) עם היגד זה. ואולם אין בנמצא נתונים שמאפשרים השוואה עקבית לאורך זמן. המחקר שנמצא בנושא זה התבצע בשנות השמונים והתשעים של המאה ה־20 וממנו עלו נתונים מוגבלים, אך גם בהם המגמה הייתה דומה. במחקרים מהשנים 1987, 1990 ו־1991 תמכו 68–69 אחוזים ב"עם לבדד ישכון", וב־1994 תמכו בו כ־54 אחוזים. עוד ממצא בעל משמעות שעולה מלוח 3 הוא שככל שרמת הדתיות עולה, כך עולה גם רמת ההסכמה עם היגד

זה (כך גם לגבי ההיגדים הנוספים). יש לזכור כי ההיגד "עם לבדד ישכון" טבוע בתנ"ך ובמסורת היהודית. רבים מהיהודים שותפים למורשת הזאת, ויש להניח שיהודים דתיים חשופים לה ומושפעים ממנה יותר מאחרים. העובדה שקרוב למחצית מהחילונים ב-2018 הסכימו עם היגד זה היא משמעותית. יש אומרים שמדובר בהרחבה חילונית לאומית של הברית התנ"כית ורעיון העם הנבחר, וכי מדובר בתמצית "דת הביטחון של ישראל", שהיא כשלעצמה מרכיב חשוב בתרבות הפוליטית במדינה.¹³ אשר לשיוך הפוליטי, גם במקרה זה ניכרת הדרגתיות ברורה: בהיגד זה תמכו 59 אחוזים מאלה שהגדירו את עצמם כימין, 49 אחוזים מאלה שהגדירו עצמם כמרכז ו-29 אחוזים מאלה שהגדירו עצמם כשמאל.

ההיגד "כל העולם כולו נגדנו" הוא נדבך נוסף ל"עם לבדד ישכון". המציאות הישראלית, ודאי ברטוריקה של מנהיגיה ואזרחיה, היא של מדינה מאוימת. התחושה של חוסר אמון בסיסי כלפי הסביבה החיצונית היא רכיב יסודי במדיניות החוץ והביטחון הלאומי של ישראל. קיימת אמונה בסיסית שבה יש תפקיד חשוב ליצר השואה, שהמחשה כי העולם לא יעשה דבר כדי להגן על היהודים – לא כפרטים, לא כעם ולא כמדינה. בן-גוריון כתב בהקשר זה כי "נטלנו על עצמנו מאבק איתנים משולש: מאבק עם עצמנו, עם טבע גלותי, הרגלים נפסדים ומבנה חיים קלוקל של עם מחוסר מולדת, מפוזר ותלוי בחסדי זרים. מאבק עם טבע הארץ, שממתה, דלדולה והריסותיה בידי אדם וידי שמים. מאבק עם כוחות רשע וזדון בעולם הגדול, מקרוב ומרחוק, אשר לא הבין ולא רוצה להבין ייחודו ויייעודו המופלא של עמנו, מאז דרכו רגליו על בימת ההיסטוריה בימי קדם ועד ימינו אלה..."¹⁴ דומה שקו מחשבה זה לא השתנה מהותית במהלך השנים. מנהיגים רבים אחריו, מכל קצות הקשת הפוליטית, אימצו קו מחשבה זה.

ב-2018 הסכימו 47 אחוזים מכלל המשיבים כי "העולם כולו נגדנו". המשמעות היא שתחושה של בדידות ורדיפה מלווה כמחצית מהציבור. נתונים דומים עלו גם בשנות השמונים והתשעים של המאה ה-20 במחקרי 1987, 1990, 1991 – 43-51 אחוזים הסכימו כי "העולם כולו נגדנו". ההסבר שהוצע לירידה המשמעותית שנרשמה במחקרי 1994 ו-1996 בהסכמה עם היגד זה – רק 35-36 אחוזים הסכימו עימו – היה ההתקדמות בתהליך השלום, שהביא לשינוי ביחס לישראל בזירה הבינלאומית ובתחושת הבידוד,¹⁵ תחושה שהלכה והתפוגגה בשנים האחרונות. גם לגבי היגד זה ניכרה ב-2018 הדרגתיות ברורה בשיוך הפוליטי: 51 אחוזים מאלה שהגדירו את עצמם כימין, 41 אחוזים מאלה שהגדירו עצמם כמרכז ו-25 אחוזים מאלה שהגדירו עצמם כשמאל תמכו בהיגד זה. הבדלים קטנים יותר נמצאו ביחס לרמת הדתיות של המשיבים.

דומה שבסימביוזה מסוימת לשני היגדים הקודמים, החברה הישראלית ברובה מזדהה עם רעיון "העם היהודי הוא העם הנבחר" (63 אחוזים הסכימו איתו). יש הרבה עמים נבחרים בעיני עצמם, והעם היהודי הוא אחד מהם. מדובר ברעיון עתיק יומין שמקורו

בפניית אלוהים למשה לפני ההתגלות בהר סיני: "...כה תאמר לבית יעקב, ותגיד לבני ישראל... ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ. ואתם תהיו לי ממלכת כוהנים וגוי קדוש..." (שמות י"ט, ג-ו). דומה שרעיון עתיק זה נשאר רלוונטי גם לתהליכים ולאירועים עכשוויים ונותר בעל השפעה עליהם. תפיסת "העם הנבחר" מקובעת בתודעה, אם כי מעורפלת במשמעות –האם הבחירה האלוהית מקנה זכויות יתר, או שמא חובות מוסריות כבדות יותר? כך או כך, יש הטוענים כי הנרטיב משמש הן "גלולת הרגעה" לחיזוק האמונה ביכולת ההישרדות בזמנים קשים, והן הצדקה מוסרית עקרונית למעשים שנויים במחלוקת, שכן רעיון "העם הנבחר" עשוי להיתפס כהתנשאות אתנית וכמילה אחרת לגזענות.¹⁶ גם במקרה זה, ככל שרמת הדתיות עולה כך עולה גם רמת ההסכמה עם ההיגד (98 אחוזים מהחרדים הסכימו עם היגד זה, לעומת 38 אחוזים מהחילונים). הבדלים נמצאו גם ביחס לשיוך פוליטי: 77 אחוזים מאלה שהגדירו את עצמם כימין, 49 אחוזים מאלה שהגדירו עצמם כמרכז ו-23 אחוזים מאלה שהגדירו עצמם כשמאל תמכו בהיגד זה. מקבץ ההיגדים הבא היה "מצבה של ישראל" (לוח 4). כפי שמשקף מלוח 4, רוב הציבור (61 אחוזים) סבר כי "מדינת ישראל היא וילה בג'ונגל", וכי הדמוקרטיה הישראלית לא בסכנה. מעל מחצית (52 אחוזים) הסכימו כי "מצבה האסטרטגי של ישראל מעולם לא היה טוב יותר".

ההיגד "הדמוקרטיה הישראלית בסכנה" חדר לשיח הישראלי בשנים האחרונות. מהלכים והתבטאויות של חברי כנסת ושרים התפרשו על ידי חלקים בציבור כמאיימים על איתנותה של הדמוקרטיה הישראלית. בין אלה ניתן למנות את 'חוק הלאום', 'חוק ההסדרה', הצעת 'חוק הנאמנות בתרבות', הצעת החוק בעניין 'פסקת ההתגברות', וכן מתקפות על בית המשפט העליון ועל ארגוני זכויות אדם. מנגד היו שטענו כי הדמוקרטיה הישראלית חזקה מתמיד, וכי המבכים את מצבה עושים זאת משום שהשלטון נמצא בידי מי שאינו שותף לעמדותיהם.¹⁷ נראה כי בדעת הקהל היה רוב לאלו האחרונים.

לוח 4: מצבה של ישראל, הסכמה, 2018 (באחוזים)

שם	שיוך פוליטי			רמת דתיות				סך הכול אחוז המשיבים שהסכימו עם ההיגד	
	שמאל	מרכז	ימין	חילוני	מסורתי	דתי	חרדי		
"מצבה האסטרטגי של ישראל מעולם לא היה טוב יותר"	30	40	61	47	62	61	37	52	
"מדינת ישראל היא וילה בג'ונגל"	52	61	65	62	67	57	43	61	
"הדמוקרטיה הישראלית בסכנה"	71	50	26	50	34	30	18	40	
"לנצח נחיה על חרבנו"	24	50	68	50	64	68	71	58	

הביטוי "וילה בג'ונגל" שכאמור, רוב הציבור הסכים עימו, משלים במידה רבה היבט זה. הדימוי מדגיש את היותה של מדינת ישראל "אי" קטן של שפיות, יציבות ושגשוג, הנאבק על צביונו בלב מזרח תיכון עוין ואלים. במידה רבה מוביל היגיון זה את השיח הישראלי בעשורים האחרונים. בג'ונגל הרי אין ערך להסכמים מדיניים, איש הישר בעיניו יעשה, והמצב מחייב הגנה על שלומה ושלמותה של הווילה מפני אויביה.

ההסכמה הרחבה עם הגדרתה של ישראל כווילה בג'ונגל ועם האבחנה כי הדמוקרטיה הישראלית אינה בסכנה משתלבת היטב עם רמת ההסכמה הגבוהה יחסית עם ההיגד החיובי לגבי מצבה האסטרטגי של ישראל – "מעולם לא היה טוב יותר". עולה מכך שרוב הציבור חש שביעות רצון מהמצב הקיים בישראל. אשר לשיוך הפוליטי – באופן טבעי, לאור העובדה שבשנות המחקר הנוכחי הממשלה המכהנת בישראל הייתה ממשלת ימין, רמת שביעות הרצון בקרב אלה שהגדירו את עצמם כימין הייתה גבוהה יותר מאשר בקרב אלה שהגדירו עצמם כמרכז או כשמאל, אם כי יש לשים לב לכך שרמת הסכמה גבוהה עם ההיגד "מדינת ישראל היא וילה בג'ונגל" רווחת באופן גורף בקרב כל חלקי הציבור.

לצד תחושת שביעות הרצון, רוב הציבור (58 אחוזים) משוכנע כי "לנצח נחיה על חרבנו" (דתיים ואלה שהגדירו עצמם כימין הסכימו עם היגד זה, יותר מאשר חילונים ואלה שהגדירו עצמם כשמאל). מדובר בנרטיב הישרדותי-קיומי המלווה בתחושה של גזירת גורל. במבט רחב יותר ומזווית פסיכולוגית הוא מקשה גמילה מכבלי הפוסט-טראומה של מצב מלחמה תמידי, ומסמל ייאוש ודרך ללא מוצא. היגד זה נשמע רבות בפוליטיקה הישראלית. ראש הממשלה בנימין נתניהו קבע במהלך ישיבת ועדת החוץ והביטחון של הכנסת ביום השנה העשרים לרצח ראש הממשלה יצחק רבין כי "...לעד נחיה על חרבנו".¹⁸ היגד זה חלחל גם לשיח הציבורי והוא חלק בלתי נפרד מהתודעה הציבורית בישראל.

נראה שחלקים נרחבים בחברה הישראלית חיים בשלום עם המתח בין תחושת שביעות הרצון להלך רוח של תחושת איום תמידית. תחושה זו, כמו גם היחס לעולם, קשורים גם למקבץ ההיגדים הבא – היחס לאחר.

לוח 5: היחס לאחר, הסכמה, 2018 (באחוזים)

	סך הכול אחוז המשיבים	רמת דתיות					שיוך פוליטי	
		חרדי	דתי	מסורתי	חילוני	ימין	מרכז	שמאל
"הבא להורגך השכם להורגו"	81	95	90	90	71	90	75	55
"ערבים מבינים רק כוח"	63	80	73	72	49	77	46	20

מקורו של ההיגד "הבא להורגך השכם להורגו" בספרות חז"ל, שם הופיע בשני הקשרים: הראשון הוא מלחמת בני ישראל במדיין, שבמהלכה ניתן היתר לעם ישראל להרוג במדיין קודם שהם יקומו להילחם בישראל; והשני הוא במסגרת התגוננות אדם מפני גניבת רכושו. במציאות של ימינו הוא מקושר פעמים רבות להוראות הפתיחה באש של צה"ל (הרחבה בנושא בפרק הראשון בשער הרביעי). בפברואר 2016, בתשובה לשאלה בנושא שהוצגה לו בעת מפגש עם תלמידי תיכון, ענה הרמטכ"ל לשעבר רב-אלוף (מיל") גדי איזנקוט: "חייל מקבל רובה או טיל כדי ליטול חיי אדם, והוראות הפתיחה באש נגזרות מהמשימה שהכוח מקבל. **אנחנו לא פועלים לפי סיסמאות כמו 'הבא להורגך השכם להורגו'**. חייל יכול לפתוח נצרה ולירות אם יש סכנה עליו או על חבריו. באיו"ש יש אלפי חיילים סביב שני מיליון פלסטינים ומאות אלפי אזרחים ישראלים. **אנו מחנכים את חיילנו לפעול לפי ערכי ורוח צה"ל**, והרבה יותר קל לפעול מול סוריה או לבנון בעניין הזה. אם היינו פועלים בצורה לא ערכית בהוראות הפתיחה באש שלנו, זה היה מאיים על צה"ל..." [ההדגשה שלי, צ.י.]. לכאורה נראה כי התייחסותו של הציבור הישראלי להיגד "הקם להורגך השכם להורגו" שונה מזו של איזנקוט. מלוח 5 עולה כי ב-2018 רוב ניכר מהמשיבים (81 אחוזים) תמך בהיגד זה (אומנם נמצאו הבדלים ברמת הדתיות ובשיוך הפוליטי, אולם מעל מחצית מאלה שהגדירו עצמם כשמאל הסכימו עם היגד זה). עם זאת, בפרספקטיבה של זמן חשוב לציין כי גם בסוף שנות השמונים ובשנות התשעים של המאה ה-20, התמיכה בהיגד זה הייתה רבה יותר והיא נעה סביב 90 אחוזים. נראה כי מדובר בהיגד שטבוע עמוק באתוס הישראלי.

היגד נוסף שמתייחס לדרכים להפעלת כוח מול האויב הוא הטיעון כי "ערבים מבינים רק כוח". מלוח 5 עולה כי רוב הציבור תמך בהיגד זה (63 אחוזים). הטענה שהערבים מבינים רק את שפת הכוח והאלימות, הרווחת בפוליטיקה הישראלית ושגורה בפי רבים, מקפלת בתוכה הערכה כי אילו צה"ל היה מפעיל יותר עוצמה מול הערבים, או אז היה שורר שקט. עם זאת נשמעות טענות על ההנחה שעומדת מאחורי ההיגד, המבטאת גזענות והתנשאות.

נראה אם כן ש"כללי האצבע" שתוארו לעיל משמשים גם לביסוס טיעונים בדיונים ציבוריים.¹⁹ הם אף מחלחלים לשפת הדיבור ומשמשים מטבעות לשון. למעשה "כלל אצבע" הוא מעין "ציון דרך", שבאמצעותו ניתן לפשט את המציאות המורכבת והבלתי מוכרת. במידה רבה, ערכים משותפים לרוב הציבור הם הדבק האידיאולוגי שמאפשר למערכת החברתית להמשיך להתקיים.